

РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

DEVELOPMENT OF THE ELECTRIC POWER MARKET IN UKRAINE: REGIONAL ASPECT

Гречана С.І.

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу проблем міжрегіонального співробітництва,
Інститут економіко-правових досліджень
Національної академії наук України

У статті розглянуто стан та тенденції розвитку електроенергетичної галузі України на сучасному етапі з урахуванням її історичної спадщини. Обґрунтовано визначальну роль галузі у забезпеченні стабільності та соціально-економічного зростання. Розглянуто стан і динаміку розвитку ринку електроенергії в регіональному розрізі та виділено головні проблеми, що зумовлюють необхідність його реформування. Визначено заходи щодо переходу до прогресивної конкурентної моделі національного електроенергетичного ринку.

Ключові слова: електроенергетика, регіон, енергетичний ринок України, енергозбереження, дефіцит, реформування енергетики.

В статье рассмотрены состояние и тенденции развития электроэнергетической отрасли Украины на современном этапе с учетом ее исторического наследия. Обоснована определяющая роль отрасли в обеспечении стабильности и социально-экономического роста. Рассмотрены состояние и динамика развития рынка электроэнергии в региональном разрезе и выделены главные проблемы, обуславливающие необходимость его реформирования. Определены мероприятия по переходу к прогрессивной конкурентной модели национального электроэнергетического рынка.

Ключевые слова: электроэнергетика, регион, энергетический рынок Украины, энергосбережение, дефицит, реформирование энергетики.

In the article the state and progress of Electric power industry of Ukraine are considered on the modern stage with her historical heritage. The important role of the industry in ensuring stability and socio-economic growth are explained. The state and dynamics of the development of the electric power market in the regional section are considered and the main problems that determine the necessity of its reformation are highlighted. The measures for the transition to a progressive competitive model of the national electricity market are determined.

Keywords: electric power industry, region, energy market of Ukraine, energy saving, deficit, energy reform.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Електроенергетика відіграє важливу роль у забезпеченні розвитку будь-якої держави, у підвищенні конкурентоспроможності її економіки та зростанні рівня життя населення. Україна має достатні енергетичні потужності, але велику їх частку становить застаріле, технічно зношене обладнання та устаткування. Вона недостатньо забезпечена власними енергоресурсами та має найбільш енергоємну економіку (за чисельності населення менше 1% від світового країна споживає понад 2% енергоресурсів від усього споживання у світі). А оскільки від надійного і сталого функціонування галузі та відкритості галузевого ринку значною мірою залежать темпи виходу України зі скрутного

економічного становища, її електроенергетичне господарство вимагає нагальних змін, особливо в частині формування повноцінного ринку.

Актуальність реформування підвищується також через те, що розвиток електроенергетики є не тільки необхідною умовою стабілізації і структурних перетворень економіки, а і суттєво впливає на територіальну організацію продуктивних сил. Так, у низці районів вона визначає регіональну виробничу спеціалізацію, тобто є основою формування територіально-виробничих систем, наприклад кластерів. І хоча потужні лінії електропередачі дають змогу наближати райони споживання, енергоємні за технологією виробництва (наприклад, електросталі, алюмінію та інших кольорових металів) все ж таки розміщуються в місцях значного виробництва електроенергії.

Приєднавшись до Енергетичного Співтовариства у 2012 р. та підписавши Угоду про Асоціацію з ЄС у 2014 р., Україна зобов'язалася поступово адаптувати своє законодавство до вимог Третього Енергопакету. Кінцевою метою було створення в ЄС Спільного енергетичного ринку з уніфікованими правилами роботи для розвитку конкуренції, здійснення інвестицій та захисту прав споживачів. Однак до сьогодні адаптація європейських норм не була успішною. Основні реформи відбулися на газовому ринку, звільнивши країну від монополії російської сировини та вивівши НАК «Нафтогаз» зі збитковості в успішну компанію. На ринку електроенергії зміни є не настільки вражаючими. Тільки у квітні 2017 р. було прийнято Закон України «Про ринок електричної енергії» [1], який передбачає дворічний перехідний період до нової моделі конкурентного ринку електричної енергії, в тому числі ринку двосторонніх договорів, ринку «на добу наперед», внутрішньодобового ринку, балансуємого ринку, ринку допоміжних послуг та роздрібного ринку тощо. Але чи вплинуть позитивно ці зміни на усталений територіальний дисбаланс у пріоритетах розвитку електроенергетичної галузі та функціонування енергетичного ринку загалом, і досі залишається невивченим питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Тема розвитку електроенергетичної галузі та енергетичного ринку є досить розробленою. Тобто, розглядаючи сучасні дослідження та наукові публікації, можна відзначити їх різноманітність та значну кількість, що пояснюється увагою до наявних проблем як фахівців і науковців технічного профілю, так і вчених-економістів. Серед останніх так само спостерігається різноплановість напрямів дослідження розвитку галузі. Так, роботи О.В. Амельницької, В.О. Баранніка, М.П. Ковалко, В.П. Ксьонзенко, О.М. Рябчина, А.К. Шидловського, А.І. Шевцова тощо присвячені питанням

енергетичної залежності та енергетичної безпеки країни; Н.В. Кузьминчук, О.В. Сердюченко, Б.П. Слупський, І.А. Франчук та ін. висвітлюють проблеми державного регулювання електроенергетичної галузі; В.Г. Бурлака, В.Є. Матвіїшин, С.А. Меховіч, Є.І. Раздорожний, Ж.К. Сіднева, О.М. Суходоля, К.О. Шинкарук, Л.В. Щербина та ін. досліджують загальні тенденції розвитку енергетичного ринку, моделі його роботи та проблеми господарювання його суб'єктів. Однак основні аспекти територіального розвитку цієї галузі та ринку, особливо у світлі нещодавнього прийняття Закону України «Про ринок електричної енергії», залишаються нерозглянутими, що негативно впливає на визначення завдань держави щодо забезпечення сталого розвитку країни та регіонів.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження стану територіального розвитку ринку електроенергії України та визначення перспектив його реформування з метою усунення наявних диспропорцій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Значна кількість сучасних проблем електроенергетики України виникла через успадковане територіальне розміщення її об'єктів, які були частиною електроенергетики колишнього СРСР. За оцінками Центра Разумкова [2] об'єднана енергетична система (ОЕС) України характеризується як така, що має достатні генеруючі потужності і досить розвинуту мережу електропередач. Так, Дніпровська, Донбаська, Західна, Кримська, Південна, Південно-Західна, Північна та Центральна регіональні енергетичні системи охоплюють усю територію країни, маючи установлену електричну потужність за всіма видами енергогенеруючих установок на початок 2017 р. 53 930 тис. кВт (рис. 1).

Оперативно-технологічне управління ОЕС здійснює державне підприємство НЕК «Укренерго». Операції купівлі-продажу електроенергії здійснюються через Оптовий ринок електроенергії

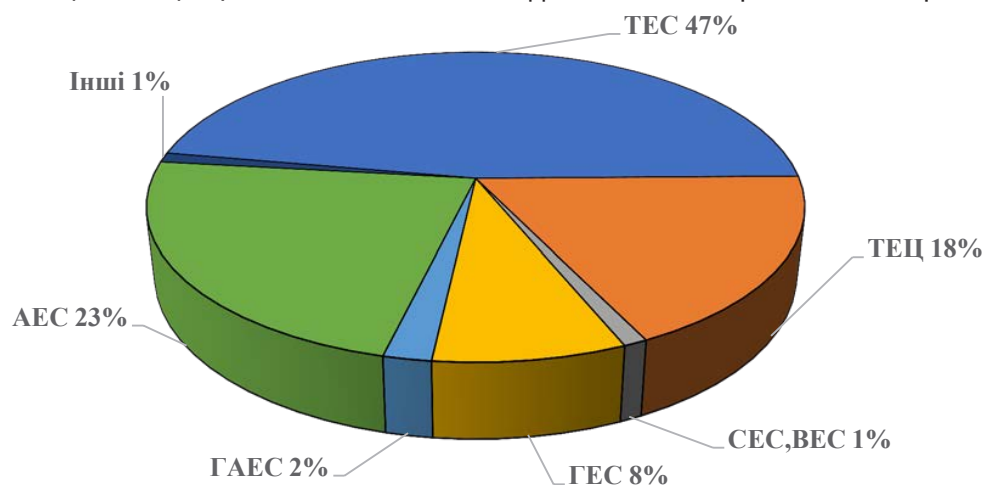

Рис. 1. Встановлена потужність генеруючого обладнання ОЕС України на 31.12.2016 р. [3]

нергії (оператор – ДП «Енергоринок»). Регулювання енергетичного ринку покладено на Національну комісію, що здійснює регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕ). Така організація діяльності ОЕС дала змогу виробити у 2016 р. 154,8 млрд. кВт/год електроенергії, що на 2,8 млрд. кВт/год або на 1,8% менше порівняно з 2015 р. Структура виробництва електроенергії представлена на рис. 2. Збільшили виробництво електричної енергії у 2016 р. ТЕС та ТЕЦ, які виробили електроенергії 56,6 млрд. кВт/год, що на 2,1% більше від показника попереднього року, ГЕС та ГАЕС – 9,1 млрд. кВт/год (більше на 33,9%). Виробили менше електроенергії атомні електростанції – на 7,6% (80,95 млрд. кВт/год), альтернативні джерела (ВЕС, СЕС, біомаса) – на 1,9% (1,6 млрд. кВт/год). Протягом року експортовано 4,0 млрд. кВт/год електроенергії, що на 375,3 млн. кВт/год (або на 10,3%) більше за відповідний показник 2015 р. [4].

До головних проблем, накопичених галуззю за роки незалежності України, фахівці Центру Разумкова віднесли критичний технічний стан інфраструктури та високий ступінь зношеності обладнання; неефективне управління та практику вибіркових преференцій для окремих суб'єктів господарювання; брак обігових коштів підприємств та інвестицій; технологічну відсталість та недосконале ціноутворення; надмір адміністративних важелів регулювання та відсутність реально незалежного регулятора галузі. До них додалися ще більш серйозні проблеми, пов'язані зі втратою контролю над Кримською електроенергетичною системою у зв'язку з тимчасовою окупацією АРК, а також руйнуванням електростанцій та іншої інфраструктури в Донецькій і Луганській областях на неконтрольованих українською владою територіях і лінії розмежування. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енер-

гетики та комунальних послуг, додає до цього переліку викривлену систему ціноутворення (як в оптовому, так і в роздрібному сегментах), відсутність ринкових механізмів формування цін та глибокий рівень перехресного субсидювання, особливо побутових споживачів; затримку оплати за куплену електричну енергію на оптовому ринку електроенергії; нестабільність постачання палива на електростанції, що працюють на антрацитовій групі вугілля [5, с. 19].

Така ситуація спричиняє необхідність реформування галузі. На думку Б.П. Слупського, «мета реформування полягає в переході до конкурентного ринку, який включає ринок двосторонніх контрактів, балансує ринок на незавершені за двосторонніми контрактами обсяги електроенергії і ринок додаткових послуг. Але необхідно, щоб реформування проводилося виважено, після всебічного аналізу соціально-економічних та політичних наслідків його запровадження, впливу на динаміку макроекономічних показників держави та соціально-економічного стану суспільства» [6]. Крім того, необхідно враховувати, що енергетика повинна перейти на ефективне забезпечення сталого розвитку економіки, відкинувши екстенсивний розвиток, яким економіка України рухалась усю свою історію. Саме такі зміни враховано у прийнятому Законі України «Про ринок електричної енергії». Закон, упроваджуючи норми Третього енергетичного пакету ЄС, визначає засади функціонування ринку та регулює відносини з виробництва, передачі, розподілу, купівлі-продажу та постачання електроенергії.

З огляду на дворічний перехідний період для впровадження в дію таких законодавчих положень та наявність значних диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів України, варто приділити особливу увагу дослідженню їх взаємозв'язку з динамікою роботи регіональних ОЕС, а також пошуку можливостей для підви-

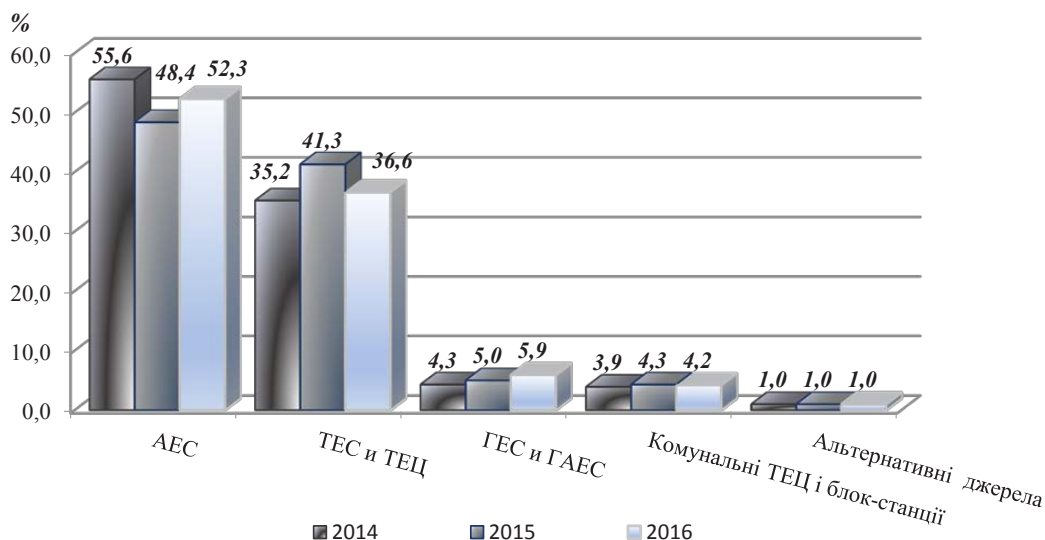

Рис. 2. Структура виробництва електроенергії в ОЕС України у 2014-2016 рр. [4]

щення ефективності діяльності регіональних ринків на цей період з урахуванням територіальних особливостей розміщення та функціонування.

У розвитку і розміщенні електроенергетики в Україні визначальними є принципи *концентрації* – виробництво електроенергії здійснюється шляхом будівництва великих районних електростанцій, які використовують дешеве паливо та гідроенергоресурси; *композиції* – комбінації виробництва електроенергії і тепла з метою теплопостачання міст та індустріальних центрів; *комплексності* – широкого освоєння гідроенергоресурсів з урахуванням комплексного розв'язання завдань електроенергетики, транспорту, водопостачання, іригації та рибиництва; *випереджувального* розвитку атомної енергетики, особливо в районах із напруженим паливно-енергетичним балансом.

У табл. 1 представлено динаміку виробництва електроенергії в розрізі регіонів.

Як видно з наведених даних, найбільше виробляють електроенергії Запорізька, Донецька, Рівненська, Миколаївська та Хмельницька області. За наведені п'ять років на фоні загального зниження обсягів виробництва, починаючи

з 2012 р., лідери та аутсайди (Житомирська, Тернопільська, Волинська та Закарпатська області) не змінилися, але відбулися деякі переміщення всередині списку. Так, наприклад, Рівненщина витіснила з почесного третього місця Миколаївську область, а Дніпропетровщина спустилася із шостого місця у 2010 р. до восьмого у 2015 р. Покращила свою позицію Івано-Франківська область, перемістившись із дев'ятої сходинки на шосту, а Харківська, навпаки, спустилася із сьомої на дванадцяту позицію.

За споживанням електроенергії у 2015 р. п'ять перших місць виглядають трохи іншим чином: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Полтавська та Харківська області [8, с. 65]. І хоча лідер за виробництвом (Запорізька область) є одним із найбільших споживачів, коефіцієнт співвідношення виробленої та спожитої електроенергії дорівнює 7,84, тоді як на Донеччині він становить 2,46, а на Дніпропетровщині – 0,25. Така диспропорційність приводить до значного навантаження на ринок електроенергії в регіональному аспекті щодо її перерозподілу, втрати можливостей деякими регіонами та неможливості розвиватися за інтенсивним сценарієм.

Таблиця 1
Виробництво електроенергії у 2010-2015 рр. [7, с. 169]

млн. кВт/год

Регіони	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	188 828	194 947	198 878	194 377	1 828 151	1 636 821
Автономна Республіка Крим	842	913	1230	1182	-	-
Вінницька	3960	3720	4741	6117	5587	5471
Волинська	111	116	96	82	61	54
Дніпропетровська	12 903	14 467	15 026	13 792	12 542	5304
Донецька	26 432	28 618	28 472	28 254	22 745	21 749
Житомирська	17	17	16	21	23	19
Закарпатська	157	118	122	139	125	132
Запорізька	50 798	49 295	49 474	50 355	48 794	47 706
Івано-Франківська	6365	9002	9913	10 155	10 261	10 039
Київська	6066	6243	7072	6365	5579	4263
Кіровоградська	1723	1521	1584	2044	1260	761
Луганська	6763	5965	6489	6145	6033	3099
Львівська	1770	2086	2757	2593	2323	2929
Миколаївська	18 436	18 008	18 156	14 168	20 187	16 527
Одеська	166	148	263	424	414	464
Полтавська	1216	1265	1000	1066	895	849
Рівненська	16 960	17 669	18 052	16 291	18 384	19 060
Сумська	435	438	371	483	376	276
Тернопільська	85	86	83	67	90	42
Харківська	8334	8965	9217	9248	6929	2925
Херсонська	1759	1453	1484	1797	1295	880
Хмельницька	13 173	14 585	13 800	14 682	11 048	13 552
Черкаська	1901	1885	1904	2151	1706	1433
Чернівецька	1540	1067	884	1388	1335	1856
Чернігівська	1107	1128	970	976	932	820

Це підтверджують і дані щодо режиму споживання електроенергії: найбільші перевищення граничних норм спостерігаються в регіонах із найменшою забезпеченістю своїм виробництвом. Так, Закарпатська область, яка займає п'яте місце знизу серед регіонів України з виробництва електроенергії, взимку припускала перевищення завдань із граничного споживання електричної потужності до 32%, Чернігівська – 36,85% (має 20-те місце), Одеська – 9,9% (22-ге місце), хоча таку практику використовують і великі виробники: Запорізька та Дніпропетровська області мали перевищення розміром 6,2%.

Проведені порівняння вказують на необхідність активізації пошуку шляхів та механізмів розвитку регіональних електроенергетичних ринків за рахунок підвищення ефективності роботи енергетичних комплексів, що будуть забезпечувати максимальне задоволення потреб населення та сприяти підвищенню ефективності їхньої роботи. Тому «з огляду на високий рівень енергозалежності економіки та говорячи про стратегічний розвиток енергетичного комплексу України, сучасна стадія економічного розвитку суспільства безпосередньо пов'язана з раціональним використанням паливно-енергетичних ресурсів, повсюдним обліком і контролем за їх витрачанням, застосуванням енергозберігаючих технологій» [9, с. 76].

Виходячи з наявних проблем в електроенергетиці та чинників, що стримують її розвиток, серед яких фахівці виокремлюють рівень доступності і вартості капіталу, економічну нестабільність та доступ до ресурсів, що є сферою різного ступеня впливу регіональної економіки, та тих, що додалися через руйнацію об'єктів у Луганській та Донецькій областях, плани реформування доцільно скоригувати на мобілізацію територіальних резервів розвитку галузі шляхом підвищення енергоефективності та енергозбереження. А також, окрім запровадження заходів, які мають сферою застосування всю ОЕС Укра-

їни та не розглядались у нашому дослідженні, а саме з підвищення енергобезпеки, правового регулювання чи переходу до нової моделі ринку електричної енергії тощо, вивчити питання розміщення у регіонах із дефіцитом виробництва власної електроенергії об'єктів альтернативної енергетики з використанням інвестиційних коштів приватних інвесторів.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Виняткове значення електроенергетики для економіки країни зумовлює необхідність реформування і подальшого розвитку галузі та галузевого ринку з позицій врахування можливостей соціально-економічного розвитку регіонів. Наявні сьогодні, в тому числі і через радянську спадщину збудованих енергетичних об'єктів, диспропорції в економіці України визначають різні результати роботи регіональних енергетичних систем. Проведений загальний аналіз показників їхньої діяльності дав змогу визначити низку регіонів із неефективним використанням потужностей, підвищеним навантаженням на ринок і проблемами з енергозбереженням та енергоефективністю. Зважаючи на необхідність реформування електроенергетики як галузі, що включає в себе запровадження комплексу заходів у межах Енергетичної стратегії України на період до 2030 року та законодавства «Про ринок електричної енергії», запропоновано врахувати можливості розроблення та втілення у регіонах власних програм щодо забезпечення зростання рівня життя через підвищення ефективності роботи регіональних ОЕС та використання відновлюваних чи альтернативних джерел енергії. Особливу доцільність ці рекомендації мають для новостворених об'єднаних громад регіонів із дефіцитом виробництва електроенергії, які можуть будувати невеликі електростанції за допомогою коштів ДФРР чи міжнародних донорів або за допомогою програм державно-приватного партнерства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII // Офіційний вісник України – 2017. – № 49. – Ст. 1506.
2. Енергетична галузь України: підсумки 2015 року / За заг. ред. В. Омельченко. – К.: Центр Разумкова. Вид-во «Заповіт», 2016. – 71 с.
3. Постачання та використання енергії у 2016 р. Статистична доповідь. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Інформаційна довідка про основні показники розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу України за грудень та 12 місяців 2016 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/newscategory?cat_id=35081
5. Звіт про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, у 2016 році [Електронний ресурс] // Офіційний сайт НКРЕП. – Режим доступу: <http://www.nerc.gov.ua/?id=24476>
6. Слупський Б.В. Основні моделі ринків електроенергетики та особливості їх державного регулювання: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / Б.В. Слупський. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2009_3/09sbvrpa.pdf

7. Статистичний збірник «Регіони України» / ред. І.М. Жук. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – Ч. 2 – 733 с.

8. Постачання та використання енергії у 2015 р. Статистична доповідь. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Мильніченко С. Проблеми функціонування та розвитку енергетичного комплексу регіону / С. Мильніченко // Збірник наукових праць ЧДТУ (Серія: економічні науки). – Вип. 36. Частина. 3. – Черкаси: ЧДТУ, 2014. – С. 74-79.